

UOT 33.336

Nurlana Teyyubova

*Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, magistrant
nurlana300@mail.ru*

Elmi rəhbər: i.ü.f.d. Səadət Quliyeva

DÖVLƏT MALİYYƏ NƏZARƏTİ VƏ AUDİT ORQANLARININ FƏALİYYƏTİNİN STANDARTLAŞDIRILMASI

Məqalədə, Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatının Daxili Nəzarət Standartları Komitəsi tərəfindən qəbul edilmiş daxili nəzarət standartları, bu məqsədlərə cavab verən daxili nəzarət sisteminin qurulması və iş prosesi, standartlaşmanın məqsədi və vəzifələrindən, eləcə də bu standartların maliyyə nəzarəti və auditdəki rolundan danışılır. Məqalədə həmçinin Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatının Daxili Nəzarət Standartları Komitəsinin üzvləri tərəfindən hazırlanmış standartların tətbiqi ilə bağlı məlumat verilir. Onların təhsil perspektivləri həm yaxşı nəzarət təcrübələri kontekstində, həm də müəyyən edilmiş nəzarət zəifliklərinin nümunələri kontekstində təqdim olunur.

Məqsəd: maliyyə nəzarəti və auditin standartlarının əsas məqsədi, özəl auditorların və audit şirkətlərinin peşəkar fəaliyyətini tənzimləmək və auditin etibarlılığına dair rəy bildirməkdə ən böyük obyektivliyə nail olmaq, habelə audit nəticələrinin müqayisəsi üçün vahid keyfiyyət meyarlarını müəyyən etmək üçün işlərin daha asan formada həyata keçməsidir. Beynəlxalq audit standartları auditin keyfiyyəti və etibarlılığı üçün standartları müəyyən edən və yuxarıda göstərilən tələblərin hamısına ciddi riayət etməklə auditin nəticələrinin müəyyən səviyyədə təmin olunmasını təmin edən vahid əsas tələbləri formalaşdırmaq üçün zəruridir.

Metodologiya: tədqiqat işində induksiya, deduksiya və təhlil metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticəsi: müxtəlif nəzarət növlərinin standartlarında vahid metodoloji platformanın olması maliyyə nəzarətinin bütün növlərinin səmərəliliyini və effektivliyini, habelə onlar arasında yaxınlaşma imkanlarını artıracaqdır.

Vahid standartların tətbiqi və müxtəlif səviyyələrdə maliyyə nəzarəti və audit qurumlarının inteqrasiyasının gücləndirilməsi maliyyə və büdcə nəzarəti məlumat bazasının yaradılmasına imkan verəcək, bu, öz növbəsində, maliyyə nəzarəti sisteminin bütün struktur elementlərinin işini nəinki daha səmərəli planlaşdırmağa imkan verəcəkdir, həm də maliyyə və büdcə qanunvericiliyinin normalarını pozan vəzifəli şəxslərin rəhbər vəzifələrinin tutulmasına məhdudiyyətlər qoymaq üçün əsas olacaq.

Açar sözlər: maliyyə nəzarəti, audit, beynəlxalq standartlar, büdcə qanunvericiliyi, nəzarət orqanları

Giriş

Yerli elm və praktikada dövlət maliyyə nəzarəti haqqında ümumi anlayış çoxdur. Dövlət maliyyə nəzarətinin müəyyən məsələlərinin öyrənilməsinə və həllinə kompleks yanaşmanın olması vacib amillərdən biridir. Təbii ki, dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının hər birinin özünəməxsus məqsəd və vəzifələri var. Ancaq kifayət qədər əsaslı şəkildə qeyd edildiyi kimi, vahid metod və proqramları rəhbər tutaraq yoxlamalar və sorğuların aparılması daha

məqsədə uyğundur.

Bundan əlavə, artan mürəkkəbliq istiqamətində dinamik şəkildə dəyişən və dəyişməkdə davam edən iqtisadi şərtlər, siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyət, onun qeyri-sabitliyinin artması hərtərəfli auditlərin və tematik auditlərin təşkili və aparılmasının əsas məsələlərini vahid şəkildə tənzimləyən köhnə model təlimat və göstərişlərə yenidən baxılmasını tələb edir. Bütün bu problemlər dövlət maliyyə nəzarətinin standartlaşdırılması ilə həll yolunu tapır.

Standartlaşdırma

Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarında maliyyə nəzarəti belə şərh edilir: — “Şirkətin fəaliyyətindən mənfəət əldə etmək üçün onun maliyyə və iqtisadi siyasətini idarə etmək imkanındır” [5].

Maliyyə nəzarəti dövlət idarəçiliyinin ən mühüm funksiyalarından biridir. Nəzarətin əsas məqsədi maliyyə vəsaitlərinin və digər dövlət əmlakının idarə edilməsinin qanuniliyi, məqsədə uyğunluğu və səmərəliliyi ilə bağlı qəbul edilmiş, normalardan kənara çıxmaların aşkar edilməsi, və belə kənarlaşmalar olduqda - müvafiq düzəldici və qabaqlayıcı tədbirlərin vaxtında görülməsidir.

Dövlət maliyyə nəzarətini əsasən qanunla tənzimlənən xüsusi dövlət orqanlarının fəaliyyəti, habelə xəzinədarlıq, vergi, valyuta, bank işi kimi nəzarət növləri vasitəsilə həyata keçirilir. Bundan əlavə, müxtəlif dövlət orqanları öz səlahiyyətləri daxilində idarənin maliyyə nəzarətini həyata keçirirlər. Bunlara daxil olur:

- dövlət proqramlarının və büdcə prosesinin aspektlərinin qiymətləndirilməsi;
- dövlət orqanlarının, təşkilatların və onların birliklərinin nəzərdə tutulmuş məqsədə uyğunluğuna nəzarət və yoxlamalar;
- dövlət maliyyə vəsaitlərinin istiqamətləndirilməsinin və istifadəsinin rasionallığı, tamlığı və vaxtında olması;
- ehtiyatların açılması və onların formalaşması və xərclənməsi;
- maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının qanuniliyindən və səmərəliliyindən kənara çıxmaların aşkar edilməsi və hesabatda əks etdirilməsi;
- dövlət büdcəsi və büdcədən kənar fondlarla hesablaşmaların tam və vaxtında aparılmasının müəyyən edilməsi, habelə fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması və dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması üçün ehtiyatların müəyyən edilməsi.

Millətin iqtisadi və siyasi rifahı dövlət maliyyə nəzarətinin effektivliyindən asılıdır. Dövlət maliyyə nəzarəti vasitəsilə planlaşdırılmış bütün vəsaitlərin vaxtında dövlət fondlarına daxil olmasına və bu vəsaitlərdən məqsədyönlü istifadəyə nəzarət həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq maliyyə nəzarətini müvafiq orqanların qanunvericiliklə həyata keçirilir. Dövlət maliyyə nəzarəti Milli Məclisin Komissiyaları və işçi qrupları tərəfindən aparılır. Məclisin işi, respublika büdcəsi və yerli büdcələri təstiq etmək, büdcədən kənar fondlara baxış, maliyyə məsələləri üzrə sərəncamların verilməsi aiddir. Respublika hökuməti, Dövlət büdcəsinin tərtibinə və icra olunmasına nəzarət edir, pul və xidmət sahəsində vahid siyasət həyata keçirilməsinə nəzarət edir, nazirlik və komitələrin maliyyə fəaliyyətini tənzimləyir [7].

Standart (ingiliscə standartdan - norma, nümunə, ölçü) - digər obyektləri onlarla müqayisə etmək üçün ilkin olaraq götürülmüş nümunə, model, standartlaşdırma obyektinə dair normalar, qaydalar, tələblər toplusunu müəyyən edən və səlahiyyətli orqan tərəfindən təsdiq edilmiş standartlaşdırma üzrə normativ-texniki sənəddir.

Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Standartları dövlət sektorunda maliyyə nəzarətinin effektivliyini artırmaq üçün Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatı tərəfindən hazırlanır. Bu standartların məqsədi ölkələrin ali audit qurumlarına öz mandatlarına, habelə yerli normativ

hüquqi aktlara uyğun olaraq nəzarət fəaliyyətinə öz peşəkar yanaşmalarını inkişaf etdirməkdə metodiki dəstək göstərməkdən ibarətdir.

Standartlara dövlət sektorunda nəzarət fəaliyyətini təkmilləşdirmək məqsədi ilə Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatı tərəfindən təsdiq edilmiş bütün sənədlər daxildir.

Onlar dörd səviyyədə təşkil olunur.

- birinci səviyyə Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatının əsas prinsipləridir;
- İkinci səviyyə ali nəzarət orqanlarının fəaliyyəti üçün əsasdır. Onlar Ali Audit Qurumlarının səmərəli fəaliyyəti üçün əsas ilkin şərtləri ortaya qoyur;
- üçüncü səviyyə - auditin əsas prinsipləridir. Standartlar dövlət sektoru təşkilatlarının nəzarət fəaliyyətinin aparılması üçün əsasları ehtiva edir;
- dördüncü səviyyə — audit təlimatı (bu səviyyənin sənədləri üçüncü səviyyənin standartlarını daha konkret və müfəssəl şəkildə göstərir ki, bu da onları nəzarət subyektlərinin təcrübəsində əvəzsiz alətə çevirir).

Ayrı-ayrı orqanlar səviyyəsində standartlaşdırma standartlaşdırmanın ümumi məsələsinin yalnız qismən həllidir, bütün nəzarət orqanları üçün ümumi olan və həyata keçirilməsi məcburi olan standartlar sistemi lazımdır. Standartlaşdırmanın obyektinə çoxlu istifadə perspektivi olan hər şey ola bilər. Dövlət maliyyə nəzarətinin standartlaşdırılması müvafiq nəzarət fəaliyyətlərinin bütün iştirakçıları üçün ədalətli olan normaların, qaydaların və xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsidir.

Bütövlükdə, standartlaşdırma Dövlət maliyyə nəzarətinin idarə edilməsinin təşkilatı və inzibati üsullarının təzahürlərindən biri, onun təşkilinin mürəkkəbliyinin təkmilləşdirilməsi, azaldılması və dövlət nəzarəti siyasətinin həyata keçirilməsinin ən mühüm vasitələrindən biri olacaqdır. Standartlaşdırma Dövlət maliyyə nəzarəti problemlərinin ən mütərəqqi və optimal həll yollarını müəyyən etmək üçün elmin ən son nailiyyətlərinə və praktiki təcrübəyə əsaslanmalıdır, eyni zamanda bu, dövlət maliyyə nəzarətinin inkişaf səviyyəsini müəyyən etməklə yanaşı, onun tərəqqini də stimullaşdıracaqdır.

Ümumiyyətlə, dövlət maliyyə nəzarəti standartları dövlət nəzarətçilərinin fəaliyyətinin başlanğıc nöqtəsi, rəhbər qaydası və proseduru olmaqla, dövlət maliyyə nəzarətinin ixtisaslaşmış orqanlarının fəaliyyətinin məqsədəuyğunluğu və səmərəliliyinin əsasını təşkil edir. Dövlət maliyyə nəzarətinin keyfiyyətinə və etibarlılığına dair tənzimləyici tələbləri müəyyən edən vahid əsas tələbləri formalaşdıracaq və onlara əməl edildiyi təqdirdə onun nəticələrinə müəyyən səviyyədə təminat verəcəkdir. Daha konkret mənada bu nəzarətin standartlaşdırılmasına imkan verəcəkdir:

- Dövlət maliyyə nəzarətinin müxtəlif ixtisaslaşmış orqanlarının nəzarət materiallarının (o cümlədən, birgə nəzarət tədbirləri, qarşılıqlı razılaşma əsasında göstərişlər əsasında nəzarət və s.) təşkili, aparılması və həyata keçirilməsi baxımından fəaliyyəti əlaqələndirmək və daha sıx əməkdaşlıq etmək, məqsədləri, nəzarət tapşırıqlarını, vasitələri razılaşdırmaq və onlara nail olmaq üsulları və s. (koordinasiya çərçivəsində);

- Dövlət maliyyə nəzarətinin ixtisaslaşmış orqanlarının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarını müəyyən edir;

- Dövlət Maliyyə Komitəsinin ixtisaslaşmış orqanlarının funksiyalarının icrasını məzmun və müddət baxımından tənzimləmək, bu işə öz növbəsində nəzarət prosesində təkrarları, qeyri-məhsuldar xərcləri və vaxt itkisini azaltmalıdır;

- Dövlət maliyyə nəzarətinin müxtəlif obyektləri çərçivəsində ciddi problemlərin (pozuntular, sui-istifadələr və digər kənarlaşmalar) aşkar edilməsi üsullarını birləşdirmək;

- Dövlət maliyyə nəzarətinin vahid məlumat bazasının yaradılması (bunun üçün digər şərtlərlə yanaşı);

- dövlət sektoruna nəzarətdə müstəqil auditorlardan istifadə etmək.

Standartlaşdırma, dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin spesifik aspektlərinin tənzimlənməsi baxımından:

- onun prinsiplərinə riayət olunmasını təmin edəcək, qərəzlilikdən və subyektivlikdən qoruyacaq nəzarət proseduru yaratmaq;
- nəzarət prosedurlarının iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini aydın şəkildə təsvir etməyə imkan verəcək ki, bu da onların maraqlarına riayət olunması üçün hüquqi təminat üçün ilkin şərtlər yaradacaq;
- dövlət maliyyə nəzarətinin müxtəlif orqanlarının işinin nəticələrini müqayisə etməyə və daha geniş mənada istifadə etməyə imkan verəcək;
- nəzarətin ən rəşional forma və prosedurlarını təmin edəcək (bunda nəzarətin maksimum səmərəliliyinə nail olunur, ən az vaxt, əmək və digər resurslar sərf edilməklə ən böyük nəticələr əldə edilir).

Dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətinin standartlaşdırılması ehtiyacı bir sıra amillərlə müəyyən edilir:

1. Bu gün dövlət maliyyə nəzarətinin sistemində çoxlu sayda nəzarət və audit orqanları daxildir, onların hər birinin özünəməxsus məqsəd və vəzifələri var.

2. Vahid standartların olmaması hökumətin bütün səviyyələrində nəzarət orqanlarının parçalanmasına səbəb olur. Bu, nəinki səhv riskini artırır, həm də ümumilikdə bütün nəzarət və audit tədbirlərinin səmərəliliyinin, şəffaflığının azalmasına və nəticədə korrupsiyanın artmasına səbəb olur.

3. Ölkə reallığında tərəflərin imkanlarının vektorları hələ də əsasən müxtəlif istiqamətlərdədir: nəzarət edən "hüquqi var", idarə olunan "hüquqi var". Departamentlərin nizamnamələri belə bir "qüvvələrin uyğunlaşdırılmasını" qoruyur. Nəzarətin obyektivliyini və hər kəsi maraqlandıran nəticələrini əsaslı şəkildə qiymətləndirmək üçün, ilk növbədə, federal səviyyədə təsdiq edilmiş vahid standartlara ehtiyacımız var.

4. Sosial-iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, dəyişmiş iqtisadi şərait, siyasi və sosial-iqtisadi amillər nəzarət tədbirlərinin təşkili və aparılmasının əsas məsələlərini tənzimləyən mövcud sənədlərə və ölkənin siyasi və iqtisadi reallıqlarına uyğunlaşdırılmış əsas beynəlxalq sənədlərə əsasən göstərişlərə yenidən baxılmasını tələb edir,

Bununla belə, nəzarət orqanlarının və nəzarət edilən təşkilatların müxtəlifliyinə baxmayaraq, nəzarət və audit fəaliyyətinin məqsədi dəyişməz olaraq qalır.

Beləliklə, vahid metod və proqramları rəhbər tutaraq nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Bundan əlavə, Dövlət maliyyə nəzarətinin standartlaşdırılması ən yaxşı texnologiyaların, dünya elminin nailiyyətlərinin və nəzarət praktikasının tətbiqinə töhfə verəcək. Standartlar nəzarət tədbirlərinin yüksək keyfiyyətini, qənaətcilliyini, səmərəliliyini və obyektivliyini təmin edəcək. Eyni zamanda, standartlaşdırma nəzarətçilər və idarə olunanlar arasındakı əlaqənin başqa bir problemini həll edəcəkdir. Məsələn, nəzarət orqanlarının müxtəlif növ rəqlamentləri daxili fəaliyyət aktlarıdır və arzu olunarsa, maraqlı tərəflər nəzarət edilən obyektlərin geniş dairəsi üçün naməlum ola bilər. Eyni zamanda, nəzarət edən orqanlar, əksinə, yoxlanılan şəxsin fəaliyyətinə təsir göstərə bilməzlər. Nəzarət olunan subyektin münasibətlər xəttini səriştəli şəkildə qurmaq üçün nəzarət edən orqanın fəaliyyətinin proseduru və digər aspektlərini bilmək və nəzarət edən orqanla birlikdə nəzarətçilərin mümkün qanunsuz hərəkətlərindən səlahiyyətli şəkildə şikayət edə bilmək hüququ vardır.

Bu vəziyyətdə Dövlət maliyyə nəzarəti standartları bir növ ümumi qəbul edilmiş "oyun qaydaları" rolunu oynayacaqdır. Vurğulamaq lazımdır ki, standartlaşdırma ilk növbədə Dövlət Maliyyə Komitəsinin ixtisaslaşmış orqanlarının fəaliyyətini tənzimləməyə yönəlmişdir ki, onlar üçün nəzarət müəyyənədicə fəaliyyətdir. Bu qurumlar üçün standartların tələbləri məcburi olacaq.

Dövlət Maliyyə Komitəsinin digər orqanları üçün standartların tələbləri məsləhət xarakteri daşıyacaq. Standartları işləyib hazırlayarkən onların tətbiq dairəsini dəqiq müəyyən etmək, həmçinin məcburi standartlarla məsləhət xarakteri daşıyan standartları fərqləndirmək lazımdır.

Dövlət maliyyə nəzarətinin standartlaşdırılması Dövlət maliyyə nəzarətinin normativ bazasına müvafiq düzəliş tələb edəcək, yəni:

a) standartlaşdırma üzrə xüsusi normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi;

b) standartlaşdırma üzrə müvafiq maddələrin, o cümlədən dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarına müvafiq göstərişlərin mövcud normativ hüquqi aktlara dəyişiklik və əlavələr kimi daxil edilməsi.

Dünya iqtisadiyyatında onun qloballaşması ilə bağlı baş verən əsaslı dəyişikliklər, beynəlxalq inteqrasiyanın artan rolu mühasibat uçotunun unifikasiyasını, maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında, xüsusilə mənfəətin formalaşdırılması və hesablanması, qoyulmuş vəsaitlərin uçotu və əks etdirilməsi baxımından vahidliyə və şəffaflığa nail olmağı tələb etmişdirlər. Mühasibat uçotu, hesabat, audit vahid prinsiplərə əsaslanmalı və istifadəçilərə təsərrüfat subyektinin əmlakı və maliyyə vəziyyəti haqqında başa düşülən, müqayisə edilə bilən, əhəmiyyətli, əhəmiyyətli və etibarlı, yəni tam və iqtisadi yanaşmalara əsaslanan məlumatlarla təmin edilməlidir.

Beynəlxalq Audit Standartları

Beynəlxalq Audit Standartlarının (Beynəlxalq Audit Təlimatları) hazırlanması və tətbiqinin məqsədi bütün dünyada audit fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə yanaşmaların vəhdətini və sabitliyini təmin etmək və bunun əsasında hesabat məlumatının etibarlılığı, müxtəlif kateqoriyalı istifadəçilər tərəfindən ona inamın artmasıdır. Auditdə standartlaşdırma bu fəaliyyətin yüksək keyfiyyətini təmin etmək zərurəti ilə müəyyən edilir, yeni elmi nailiyyətlərin audit praktikasına daxil edilməsinə kömək edir, həm də auditorların təcrübəsi üçün əsas amildir. Beynəlxalq Audit Standartları bir metodologiyadır - yaxşı düşünülmüş, kifayət qədər cilalanmışdır, lakin bu prosesə nəzarət texnikasıdır, ona görə də bu standartlara keçid problemi mürəkkəb olmamalıdır.

Audit üçün əsas tələb maliyyə hesabatları üzrə şəxsiz rəy formalaşdırmaq üçün vəzifələrin lazımı keyfiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etməkdir. Audit prosesinin keyfiyyəti heç bir əməliyyatı qaçırmamaq üçün təsvir edilməli olan bütün texnoloji proseslərin həyata keçirilməsi ilə təmin edilir. Bu o deməkdir ki, hansı tədbirlər görülməli və hansı hallarda birmənalı başa düşülməməsi üçün bütün audit prosesi çox təfərrüatlı şəkildə tənzimlənməlidir. Standartlar proses qaydalarıdır. Söhbət maliyyə hesabatlarına nəzarət prosesindən gətirdiyi üçün audit standartları da öz növbəsində nəzarət qaydalarıdır. Ona görə ki, audit nəzarəti qarşısında çox məsuliyyətli, sosial əhəmiyyətli vəzifə qoyulmuşdur və əsasnamələr son dərəcə spesifik xarakter daşıyırdı. Buna əsaslanaraq, hər bir auditor (və bütövlükdə cəmiyyət) maliyyə itkilərinin qarşısını almaq üçün açıq və əhəmiyyətli şirkətlərin hesabatlarının monitorinqi prosesinin necə həyata keçirilməsinə dair ətraflı təlimatlara malik olmaqda maraqlı olmalıdır. Bununla belə, təcrübə və tarix göstərir ki, heç bir qayda keyfiyyət auditinə zəmanət verə bilməz.

Məsələn, standartlaşdırmanın 1939-cu ildə başladığı ABŞ-da, yalnız 1988-ci ildə yüksək profilli iflaslardan sonra auditin planlaşdırılmasını təyin edən standart ortaya çıxdı. İki tarix arasından demək olar ki, otuz il keçdi, bu müddət ərzində auditə nəzarət prosesləri davamlı olaraq təkmilləşdirildi, lakin bu, 2008-ci ildə transatlantik korporasiyaların bir sıra sensasiyalı iflaslarının və ən böyük transmilli audit şirkətinin auditorlarının səhv nəticələrinin verilməsinin qarşısını almadı, bu da onun məhvinə səbəb oldu.

Bütün bunlar natamam və ya düzgün olmayan nəzarət risklərini minimuma endirmək məqsədilə nəzarət proseslərinin metodologiyasının təkmilləşdirilməsi üçün yeni təkan oldu. Bu proseslər bir istiqamətdə gedir - prosedurların mürəkkəbləşdirilməsi və təfərrüatları, auditorun audit qaydalarına uyğunluğunu təsdiq etdiyi (bütün zəruri prosedurların yerinə yetirilməsi) iş sənədlərinin getdikcə daha çox həcmli arxivinin yaradılması.

Ancaq bir çox müəlliflərin fikrincə, onu qiymətləndirmək üçün kifayət qədər məlumat olmalıdır. Ona görə də elə məqam gələcək ki, forma arxasında məzmun görünməyəcək. Ən böyük audit şirkətlərinin fəaliyyət təcrübəsi belə nəticələrə əsas verir. Bu istiqamətdə metodologiyada standartların, o cümlədən beynəlxalq standartların mexaniki tətbiqindən yayınmağa imkan verəcək bir növ irəliləyiş olmalıdır.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin yaradılması, maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinin dairəsini genişləndirmək, müxtəlif ölkələrin şirkətlərinin maliyyə nəticələrinin müqayisəsini asanlaşdırmaq və audit şirkətlərinin səriştə və peşəkarlığını qiymətləndirməyi bacarmaq üçün dövlətlərarası səviyyədə audit standartlarının uyğunlaşdırılmasını zəruri etdi.

Beynəlxalq Audit Standartlarının inkişafında tarixi mərhələ 1977-ci ildə mühasiblərin və auditorların qlobal dünya peşəkar təşkilatı olan Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyasının (International Federation of Accountants) təsis edildiyi vaxt olmuşdur.

Güclü və dayanıqlı təşkilat olan Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyası (BMF - IFAC) bazar və təsərrüfatların inkişafına töhfə verərək ictimaiyyətin maraqlarına xidmət edir. BMF maliyyə hesabatlarının şəffaflığını, müvafiq uçotun aparılmasını və onların müqayisə edilə bilən olmasını təbliğ edir; mühasibatlıq üzrə bilik və bacarıqların artırılmasına kömək edir; habelə mühasiblərin əhəmiyyət və dəyərini qlobal maliyyə infrastrukturuna çatdırır.[2] Müxtəlif ölkələrdə auditin müddəalarını birləşdirmək üçün BMF-in təşəbbüsü ilə Beynəlxalq Audit və Təminat Standartları Şurası (International Auditing and Assurance Standards Board) Komitəsi yaradılmışdır. Komitə müstəqil orqan kimi, bütün dünyada auditin keyfiyyətini təmin etmək üçün Beynəlxalq Audit Standartlarını hazırlayır.

Beynəlxalq Audit Standartlarının aşağıdakı əsas bölmələri vardır:

- Keyfiyyətə Nəzarət üzrə Beynəlxalq Standartlar International Standards on Quality Control (ISCQ);
- "Beynəlxalq Audit Standartları" -International Standards on Auditing (ISA) və "Beynəlxalq Audit Təcrübəsinə dair Qaydalar" -International Auditing Practice Statements (IAPS) ;
- İcmal Tapşırıqları üzrə Beynəlxalq Standartlar International Standards on Review Engagements (ISRE);
- Təminat üzrə Beynəlxalq Çərçivə - International Framework for Assurance Engagements (IFAE);
- «Beynəlxalq Məlumat Təminatı Standartları» — International Standards on Assurance Engagements (ISAE);
- Əlaqədar Xidmətlər üçün Beynəlxalq Standartlar — International Standards on Related Services (ISRS) [8].

Müxtəlif ölkələrin auditorlarının fəaliyyətində Beynəlxalq Audit Standartlarının tətbiqi və istifadəsinin dünya təcrübəsinə gəldikdə, üç yanaşmanı ayırd etmək olar:

- Əksər ölkələr öz milli audit standartlarını hazırlamaq üçün Beynəlxalq Audit Standartlarından əsas kimi istifadə edirlər: Avstraliya, Braziliya, Hindistan, Hollandiya və s.;
- bəzi ölkələrdə Kipr, Malayziya, Nigeriya, Şri-Lanka, Rusiya (2016-cı ildən) və s. milli audit standartları kimi Beynəlxalq Audit Standartları bütövlükdə istifadə edilir;
- bəzi ölkələr Beynəlxalq Audit Standartlarını "nəzərdə saxlamaq məqsədi ilə" istifadə edir: ABŞ, Böyük Britaniya, Kanada, İrlandiya, İsveç.

eləki, müxtəlif nəzarət növlərinin standartlarında vahid metodoloji platformanın olması maliyyə nəzarətinin bütün növlərinin səmərəliliyini və effektivliyini, habelə onlar arasında yaxınlaşma imkanlarını artırmağa kömək edəcəkdir.

Nəticə

Qeyd etmək lazımdır ki, işin yüksək keyfiyyətinin təmin edilməsi, eləcə də peşəyə yüksək ictimai qiymət verilməsi üçün peşəkar standartlarla yanaşı, etik davranış standartları da zəruridir. Buna görə də, Dövlət maliyyə nəzarətinin normativ-hüquqi bazasının növbəti mühüm məsələsi və dövlət maliyyə nəzarətçilərinin peşəkar fəaliyyətinin vacib komponentlərindən biri peşə etikasındır.

Dövlət maliyyə nəzarətçilərinin peşə etikası kodeksi Dövlət maliyyə nəzarətinin etik prinsiplərinin iki hissəsindən və davranışa dair əsas müddəalardan ibarət olmalıdır.

Dövlət maliyyə nəzarətçilərinin peşə fəaliyyəti ilə bağlı təklif olunan etik standartlara riayət edilməsi onların peşə intizamını və işinin yüksək keyfiyyətini, habelə peşəyə yüksək ictimai qiymət verilməsini təmin edəcəkdir. Heç bir milli maliyyə bazarı beynəlxalq bazardan təcrid olunmuş halda normal inkişaf edə bilməz, ona görə də ümumi dünya standartlarının hazırlanması prosesi dayandırılmalıdır.

Ölkəmizin onların çərçivəsindən kənar qalması da mümkün deyil, çünki beynəlxalq standartlar mühasibat uçotu, hesabat və audit sahəsində dünya təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinə, maliyyə məlumatlarının qavranılmasının asanlıqına, aydın iqtisadi məntiqə əsaslanır.

Beynəlxalq standartlar, ilk növbədə, beynəlxalq kapital bazarlarına çıxışın effektiv aləti, maliyyə intizamının formalaşmasına yeni kompleks yanaşma kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət maliyyə nəzarəti standartları və etik davranış qaydaları Dövlət maliyyə nəzarətinin hüquqi institutunun və ya nəzarətlə bağlı münasibətləri tənzimləyən ilkin hüquqi strukturun əsas elementlərindən biri olacaqdır, çünki onlar bunun üçün zəruri olan bütün xüsusiyyətlərə malik olacaqlar, yəni:

- fərziyyə (yəni, onların qüvvəyə mindiyi konkret şəraitin göstəricisi);
- dispoziya (fərziyyədə sadalanan subyektlərin davranış qaydalarını göstərən);
- sanksiya (standartlara və etik prinsiplərə əməl etmədiklərinə görə subyektlərin mümkün cəzalandırılması).

Lakin beynəlxalq standartlara keçid özlüyündə son olmamalıdır.

Əslində, dünyanın heç bir sənayelənmiş ölkəsi onlardan milli standartlar kimi tamamilə istifadə etmir. Buna görə də ölkənin beynəlxalq mühasibat uçotu, hesabat və audit standartlarına keçidi islahatların başlanğıc nöqtəsi hesab edilməli və dövlət şirkətlərinin maliyyə hesabatlarının ümumi müqayisəliliyini təmin edəcək beynəlxalq standartların dövlətin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması yollarını axtarmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Алексей Иванов: Бухгалтерия для небухгалтеров, 2022
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası
3. Аудит 3-е изд., пер. и доп. Учебник для академического бакалавриата, 2022
4. Q. Bayramov, Azərbaycanın Milli Audit Standartları, 2019
5. Матвеева Наталья Сергеевна, Статья «Международный Опыт Осуществления Государственного Финансового Контроля», 2020
6. М.В. Мельник, А.С. Пантелеев, А.Л. Звездин: РЕВИЗИЯ И КОНТРОЛЬ
7. Peşəkar Mühasiblərin Beynəlxalq Etika Məcəlləsi, Beynəlxalq Müstəqillik Standartları ilə birlikdə, 2019

8. Сборник “Международных стандартов контроля качества, аудита, обзорных проверок, прочих заданий, обеспечивающих уверенность, и заданий по оказанию сопутствующих услуг” 2014
9. Финансовое Право: Учеб. / Под Ред. Н. И. Химичевой., 2019

Нурлана Тейюбова

Научный руководитель: Саадат Гулиева

СТАНДАРТИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ И АУДИТА

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются стандарты внутреннего контроля, принятые Комитетом по стандартам внутреннего контроля Международной организации высших органов финансового контроля, построение и процесс работы системы внутреннего контроля, отвечающей этим целям, цель и задачи стандартизации, а также роль настоящих стандартов в области финансового контроля и аудита. В статье также представлена информация о применении стандартов, разработанных членами Комитета по стандартам внутреннего контроля Международной организации высших органов финансового контроля.

Их образовательные перспективы представлены как в контексте передовой надзорной практики, так и в контексте примеров выявленных надзорных недостатков.

Цель: Основной целью стандартов финансового контроля и аудита является регулирование профессиональной деятельности частных аудиторов и аудиторских организаций и достижение наибольшей объективности при даче заключения о достоверности аудита, а также установление единых критериев качества для сравнения результатов аудита.

Международные стандарты аудита необходимы для формирования единых базовых требований, определяющих стандарты качества и надежности аудита и обеспечивающих определенный уровень уверенности в результатах аудита за счет строгого соблюдения всех вышеперечисленных требований.

Методология: В работе использовались методы индукции, дедукции и анализа.

Результат исследования: Наличие единой методологической платформы в стандартах разных видов контроля позволит повысить эффективность и результативность всех видов финансового контроля, а также возможности конвергенции между ними. Внедрение единых стандартов и усиление интеграции органов финансового контроля и аудита разного уровня позволит создать базу финансово-бюджетного контроля, что, в свою очередь, позволит не только более эффективно планировать работу всех структурных элементов системы финансового контроля, но и предупреждение нарушений норм финансового и бюджетного законодательства. Это будет основанием для введения ограничений на управленческие должности чиновников.

Ключевые слова: *финансовый контроль, аудит, международные стандарты, бюджетное законодательство, контролирующие органы*

Nurlana Teyyubova

Scientific supervisor: Saadat Guliyeva

STANDARDIZATION OF THE ACTIVITIES OF STATE FINANCIAL CONTROL AND AUDIT BODIES

ABSTRACT

The article discusses the internal control standards adopted by the Internal Control Standards Committee of the International Organization of Supreme Audit Institutions, the construction and work process of the internal control system that meets these goals, the purpose and tasks of

standardization, as well as the role of these standards in financial control and auditing. The article also provides information on the application of standards developed by the members of the Internal Control Standards Committee of the International Organization of Supreme Audit Institutions. Their educational perspectives are presented both in the context of good supervisory practices and in the context of examples of identified supervisory weaknesses.

Purpose: The main purpose of the standards of financial control and auditing is to regulate the professional activity of private auditors and audit companies and to achieve the greatest objectivity in giving an opinion on the reliability of the audit, as well as to establish uniform quality criteria for comparing audit results.

International audit standards are necessary to form uniform basic requirements that define the standards for audit quality and reliability and ensure a certain level of assurance of audit results by strictly observing all of the above requirements.

Methodology: Induction, deduction and analysis methods were used in the research work.

The result of the research: The presence of a single methodological platform in the standards of different types of control will increase the efficiency and effectiveness of all types of financial control, as well as the possibilities of convergence between them. The introduction of uniform standards and the strengthening of the integration of financial control and audit institutions at different levels will allow the creation of a financial and budget control database, which, in turn, will allow not only more efficient planning of the work of all structural elements of the financial control system, but also the prevention of violations of the norms of financial and budget legislation. it will be the basis for imposing restrictions on the management positions of officials.

Keywords: *financial control, audit, international standards, budget legislation, control bodies*